

DOKTORI (PhD) ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

Radvánszky Anikó

**„ÍRÁS”, IPSZEITÁS, IRODALOM
A DEKONSTRUKCIÓ (KON)TEXTUSAIRÓL**

Témavezető: Dr. Rónay László

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Irodalomtudományi Doktori Iskola
Budapest
2009

A disszertáció célkitűzése és a téma körülhatárolása

Disszertációnk a jelenlétnetmetafizika-kritika és a posztstrukturalista nyelvkonceptió Jacques Derrida írásai által előtérbe állított néhány összefüggését járta körül. A francia filozófusról, akinek munkássága páratlan erővel határozta meg az elmúlt évtizedek filozófiai és irodalomelméleti gondolkodását számtalan ismertető vagy összefoglaló mű született, ugyanakkor kezdeti pályaszakasza több vonatkozásban a mai napig feltáratlan maradt. Elemzésünk hatóköre tehát elsősorban Derrida korai, a fenomenológiára és a strukturalizmusra vonatkozó gondolatait érintették, következtéseink azonban – reményeink szerint – némi jogosultságra tartanak számot a filozófus egész munkásságára nézve. Derrida korai műveinek tükrében nemcsak azon központi tézis bizonyítását vizsgáltuk meg, miszerint a nyelv, a jel és különösen az írás valójában nem külsődleges, hanem konstitutív módon részt vesz a jelentés kialakulásában, hanem azt is, ahogy a dekonstrukció ezt a gondolatot működteti és paradigmaticus szerzőkön (Husserl, Heidegger, Saussure, stb.) kipróbálja. Az (ideális, tisztán szellemi entitásnak tartott) jelentés és a jelfunkció elválasztását kritizáló központi gondolatnak – több szöveg felőli – körbejárása során mindenütt, ahol erre mód nyílt, kísérletet tettünk a Derrida-szövegek rejtettebb vagy a szakirodalomban kevésbé számon tartott tematikus kapcsolatainak jelzésére, illetve lényeges, adott esetben a filozófusnál sem kellőképpen előtérbe állított vagy akár egyoldalúan beállított más gondolati irányzatokhoz – elsősorban a husserli genetikus fenomenológiához, a saussure-i anagramma elmélethez és az irodalmi dekonstruktívizmushoz – kapcsolódó *hatástörténeti összefüggés* föltárására.

Kiválasztott vizsgálati szempontunk lehetővé tette egyrészt Derrida nyelvfelfogásának aránylag részletes elemzését, másrészt a francia filozófus által használt azon *kulcsfogalmak* – iterabilitás, nyom, différence, szupplementaritás, (ös)írás, reprezentáció, gramma, inskripció, fordítás – *strukturált genealógiájának* elgondolását, melyek a dekonstrukció jelenlétnetmetafizika kritikájának nyelvszemléleti vonatkozásait más és más kontextusban, szövevényes viszonyrendszerben nevezik meg. Értekezésünk tehát nem tekintette feladatának, hogy a francia filozófus összes fontos témáját alapos vizsgálat alá vesse, így például az életműben betöltött szerephez képest kevés figyelmet szentelt az irodalmi nyelv és értelmezés Derrida-féle felfogásának, valamint számos lényeges kérdést, mint például a dekonstruktív etikai filozófia lehetőségeit egyáltalán nem tárgyalja – mindezekkel a problémákkal értekezésünk továbbfejlesztett változatában szeretnénk számot vetni.

Célkitűzésünk magyarázza tehát, hogy disszertációnk első és egyúttal legnagyobb fejezetét a *La voix et le phénomène* című mű „szoros olvasásának” szentelte, ami nélkül, meggyőződésünk szerint, Derrida bizonyos lényeges előfeltevései nem érthetők meg kielégítően. E részben elsősorban azt a gondolat utat jártuk végig, melynek során Derrida a *logosz* és a *phoné* (transzcendentális hang) abszolút bensőséges összetartozását cáfolva arra – az egész metafizikai hagyományt felforgató – belátásra jut, hogy a nyom, az eredeti különbség, a jel megelőzi mind az értelem, a jelentés, mind a transzcendentális szubjektum fogalmát.

Értekezésünk második *A nyelv mint différence* című fejezete arról ad számot, hogy az elsőként dekonstruált fenomenológia mellett Derrida korai gondolkodásának legfőbb motívuma a strukturalizmus belátásaival való számvetés. E számvetés egyik fontos dokumentuma a *Grammatológia* azon néhány fejezete, melynek célpontja a strukturalizmust megalapozó saussure-i nyelvészet. Ferdinand de Saussure életművének a strukturalista mellett immár posztstrukturalista értelmezései olyan ellentmondásos diskurzust építettek ki, mely mai napig számos kontroverzív teoretikus megállapítás kiindulópontját képezi. A különböző

strukturális nyelvkoncepciók szempontjából, miként az azokat reinterpretáló dekonstruktív perspektívából is a saussure-i lingvisztika meglátásainak fundamentalitása egyaránt vitathatatlanul látszik. Értekezésünk második fejezete a *Grammatológia* felől közelítve Saussure hatástörténete révén Derrida és Paul de Man nyelv-és szöveg- és olvasatkoncepciójának összevetését nyújtja.

Azt szem előtt tartva, hogy az irodalom, az irodalmi írás egyfajta modellt kínálhat a metafizika meghaladásának vagy egyszerűen kritikájának egy bizonyos módja számára, disszertációnk harmadik, utolsó *A nyelv mint bábeli esemény* című fejezete a fenomenológiai és a szemiológiai nyelvfelfogás dekonstrukciója után a filozófus által (az „írás” szinonimájaként) *fordítás*nak is nevezett nyelvműködési elv megvilágításával szeretne képet adni a dekonstruktív „szövegüniverzumról” és az abban működő kapcsolatok értelmezhetőségéről.

II. A kutatás módszerei

Dolgozatunkban arra tettünk kísérletet, hogy az egyes szerzők és gondolatmenetek apóriáját kitapintó dekonstrukció legfőbb fogalmait kidolgozó derridai elemzések némely aporetikus mozzanatára rávilágítsunk, azaz a francia filozófus szövegeiben tetten érhető belső törésvonalakat, nyomokat, elhallgatott meggyőződéseket hozzuk felszínre. Vagyis nem egy másik hagyomány (strukturális, analitikus filozófia, stb.) felől, hanem úgyszólván a dekonstruktív gondolatmeneten belül elhelyezkedve, vagyis a dekonstruktív stratégiát elfogadva és dekonstruktív eszközöket alkalmazva fejtjük ki Derrida első pályaszakaszában írt alapvető, a fenomenológia és a strukturálismust interpretáló szövegeinek kritikáját.

Az első esetben a husserli jelentéelméletet tárgyaló *La voix et le phénomène* című korai mű tüzetes vizsgálatán keresztül az volt a célunk, hogy rámutassunk azokra a pontokra, ahol a két felfogás látszólag antinomikus ellentéte ellenére Derrida álláspontja a husserli filozófia továbbgondolásának/radikalizálásának tekinthető. A disszertáció elsősorban a jelentés fenomenológiai leírása során kidolgozott interszubsztantívitás és temporalitás érv belső önellentmondásainak dekonstruktív olvasatára koncentrált.

A fenomenológiai időfelfogás kritikája után megvizsgáltuk a *Hang és fenomén* szoros értelemben vett saját álláspontját kifejtő 6. és 7. fejezetekhez, melyek az önmaga számára jelen lévő élet bensőségét és a hang viszonyrendszerét tárgyalják. Elemzésünk során végigkövettük, ahogy a metafizika alapeszméjével, a gondolat önmaga számára való tiszta, közvetítés nélkül jelenlétével, a belső hanggal szemben a dekonstrukció az *írást* mutatja fel paradigmikus állapotként, amin a legáltalánosabb értelemben a jelölők mozgását, azaz a megkülönböztetések jelzése értendő. A derridai nyom- és írásfogalom genezisének kutató elemzés számára joggal vetődött fel a kérdés, hogy a retencionális nyom ekvivalenseként a nyom és a différence terminusát megalkotó gondolkodásmód miben különbözik el a temporalizáció és identitás husserli meghatározásaitól. Dolgozatunk e gondolati szála a nyelv apóriáját megnevező différence elemzésével zárult.

A *Grammatológia* Saussure-konfrontációja értekezésünk szempontjából azért tekinthető különösen lényegesnek, mivel e szemiológia belső feszültségeinek derridai tárgyalásában (ami legalább annyira logikai ellentmondások, mint tisztázatlanul hagyott problémák feltárását jelenti) némiképp zavarbaejtő ténynek mutatkozik, hogy e mű a genfi nyelvész anagramma-kutatásait szinte teljes mértékben a *Bevezetés* horizontjában értelmezve e saussure-i teória-kezdeményt lényegében reflektálatlanul hagyja. Noha e nyelvészeti írások „jelenkori” relevanciája azok monolitikus értelmezhetőségének cáfolata mellett az egyes művek heterogenitására is rámutathat, a posztstrukturális legfontosabbnak tárgyalt vonatkozási pontjait jelentő *Bevezetés az általános nyelvészetbe* tételeihez képest a genfi nyelvész irodalmi szövegekre irányuló anagramma-kutatásainak és a francia és amerikai

dekonstrukció – a szellemtudományi diskurzusok közül leginkább az irodalomtudományi beszédmódra hatást gyakorló – nyelvkoncepciójának viszonyrendszere jóval kidolgozatlanabb tárgyterületnek tekinthető. A disszertációmban szereplő Derrida-, Paul de Man- és Saussure-írások kapcsolódási pontjait illető megfontolások éppen ezért az anagramma-koncepció olvasatai által a nyelv saussure-i teóriáját megkérdőjelező dekonstrukciók vizsgálatában érdekeltek.

A fordítás dekonstruktív diszkussziója a filozófiai irányzat alapgondolataihoz szervesen kapcsolódva alapvetően a posztstrukturalista nyelvfelfogáshoz rendeltelen jelenik meg. Míg fogalmának kiterjesztése és átalakítása koherensen illeszkedik az újraértett *écriture* perspektívájának horizontjába, addig a fordítás derridai tematizálása ugyan fordításelméleti szempontból is relevánsnak bizonyulhat, ám sokkal inkább bölcséleti-nyelvi dimenziók megnyitása által nyújthat indirekt lehetőséget az adott tudomány diszciplináris pozíciójának (további) kialakítására. Emellett a francia dekonstrukcióban előkerülő fordításkonceptus(ok) elemzése könnyen rámutathat, hogy a jelenség Derrida egész életművében (sokszor ugyan implicite, ám jelentőségének fokozatos növekedésével) folyamatosan jelen van, s így a fordítás értelmezése nagy segítséget jelenthet a dekonstrukció értékelésében, hiszen az irányzat nyelviségének egyik nyíltan is elismert alaptényezőjéről van itt szó. Disszertációnk utolsó fejezetének interpretációs útja így főként a fordítás jelenségének Derrida életművében érzékelhető funkcióváltásain keresztül vezetve tett kísérletet képet alkotni a dekonstruktív olvasati stratégia változatairól.

III. Eredmények

Jóllehet, mint arra disszertációmban rávilágított, *La voix*-nak az interszubjektivitásra és a temporalitásra vonatkozó argumentációja több ponton gyenge lábakon áll, a dekonstrukció elméletalkotása szempontjából mégis döntővé válik ahogyan Derrida – retenció és reprezentáció vélt összefüggéseiből – megkísérli továbbgondolni Husserl érveit. Értekezésünk tézise szerint ugyanis a reprezentáció mivoltáról alkotott viszonylag diffúz, tanulságokban azonban rendkívül gazdag eszmefuttatás a dekonstrukció alapfogalmainak kialakulásában lényegi szerepet játszik. A *La voix* ezen kívül a dekonstrukciós stratégia szimptomatikus jelenségével is szembesített, amennyiben föltárta azt a folyamatot, melynek során Derrida elnagyolt – egy paradigmikus kérdésre rátapintó – érvelése végső soron innovatív megoldással zárul. Innen nézve egyenesen az a következtetés is levonható volt, hogy míg az időfelfogás kritikájának első szempontja a filozófia és a nem-filozófia vitájához vezetett, addig a második érv szándéka szerint a nem-filozófia metafizika biztosítékait rendítette meg, a harmadik pedig a nem-filozófia tárgyát akarja feltárni, amely valójában a retenció meghatározása mögött rejlő – a dekonstruktor által zavarba ejtőnek nevezett – logikából fakad. Míg Husserlnél az élő most konstitúciója a retencióval folytonosságot képez, és az észlelés és nem-észlelés közötti határvonal az élő moston *kívül*, és nem annak időtartalmán belül található, addig Derrida magyarázatában, a jelen visszatérésének vagy re-stitúciójának két formáját képező retenció és reprezentáció közös gyökere tulajdonképpen az ismétlés legáltalánosabb formájának lehetősége, ami az itt bevezetett terminológia szerint maga a *nyom*.

Derrida a belső beszéd önmagunkat „beszélni-hallani” ismeréveinek elemzése kapcsán látványos argumentációba kezd, melynek során bebizonyítja, hogy a – transzcendentális tudatnak az ideális értelem jelenlétén való uralmát eredményező – tiszta önaffekciója éppen a pillanat ön-azonossága által cáfolható oly módon, hogy a transzcendentális tapasztalat konstituenseként kimutatható az elkülönböződés aktivitása. Meglátásunk szerint Derrida itteni érvmenetét a husserli időelemzések korábbi kritikájának önkorrekciójaként is olvashatjuk. Az ideális tárgyak időn átható jellege ugyanis csak az időbeliség – az elemzés egy ideiglenes

fokán elfogadható – egyik módjaként ragadható meg, s ezt továbbgondolva a korábban elemzett konstituált időbeliség az elemzések végeredményeként került napvilágra: eszerint az *Előadások az időről* Husserlje az *időbelivé válás mozgásáról* beszélve a jelenvalóság metafizikájától eltérő időkonceptiót látszik alkalmazni. Derrida érvelése híven követi Husserl *Előadások az időről* című művének 36. §-át (*Az időkonstituáló folyam mint abszolút szubjektivitás*), melyet szükséges hosszabban idéznünk: „Mindazonáltal azt mondhatjuk, és kell is mondanunk: egy bizonyos megjelenéskontinuum, nevezetesen egy olyan, amely az időkonstituáló folyam fázisa, *hozzátartozik* egy mosthoz, nevezetesen ahhoz a mosthoz, amelyet ő *konstituál*, és hozzátartozik az azelőttihez is, mint az, ami konstitutív (azt viszont nem mondhatjuk, hogy konstitutív *volt*) az azelőtt számára. Ám maga a folyam vajon nem egymásra következés-e, vajon nem rendelkezik-e egy mosttal, egy aktuális fázissal és az elmúltak kontinuumával, ami a retenciókban még tudatszerűen megvan? Nem mondhatunk mást, mint azt: ez a folyam ugyan valami, amit a *konstituáltak értelmében* így nevezünk, de nem jelent semmi idői »objektívát«. Vagyis azon abszolút szubjektivitás, amit *képletesen* »folyamként« jelölünk, s ami az aktualitás-pontból, az ösfelfakadás pontjából, a »most«-ból ered. Az aktualitásélményben tehát van egy ösfelfakadási pontunk, valamint a visszhangzó mozzanatok kontinuitása. *Ennek az egésznek a leírására azonban nem rendelkezünk nevekkel.*” [Kiem. R. A.]

Értekezésünk arra mutatott rá, hogy a husserli időelemzéseket továbbgondoló Derrida saját nyelv- és jelentéskonceptiójának kidolgozása érdekében találja meg a szükséges neveket. A fenomenológiai időelemzés az élő jelen „eredetpontját”, az „ösbenyomást” mint tiszta önaffekciót határozza meg. Derrida szerint e tiszta önaffekció azért nevezhető „tiszta létrejövésnek”, mert Husserl számára valójában „a temporalitás sosem egy valós predikátuma egy létezőnek.” Az idő nem-valódisága egyrészt azt jelenti, hogy az idő intuíciója *nem lehet empirikus*, lévén olyan befogadás, mely nem fogad magába semmit, másrészt pedig arra utal, hogy a temporalizáció olyan létrejövétel, amit semmi sem hoz létre, s ami nem hoz létre semmit, azaz egy önmagát alkotó „tiszta mozgás”: öslétrehozás – más néven – *genesis spontanea*. Derrida itt, az önaffekció időbeliségének leírásánál szinte szó szerint idézi a temporalitás eredetét jelentő ösbenyomás alábbi husserli leírását: „Az ösbenyomás nem kifejlődik (nincsen csírája), hanem österemtés. Ha ez azt jelenti, hogy a nem-mosttá módosuló mosthoz folytonosan hozzáépül egy új most, vagy a mostot egy forrás hozza létre, egy forrásból ered hirtelen – *az képes beszéd.*” [Kiem. R. A.](Husserl, 2002, 118-119.) Disszertációnk gondolatmenete rámutatott, hogy míg az időbelivé válást lehetővé tevő tiszta, „különös mozgás” (ami nem is mozgás) leírásához Husserl nem talál tulajdonneveket, és ezért képes beszédhez (metaforákhoz) folyamodik, addig a dekonstruktor e hiányból az egyik alapterminusát, a *différance*-ot alkotja meg. Derrida elméleti perspektívájában az, hogy az időbelivé válás folyamata tökéletesen megfeleltethető az önaffekcióval, elméletének leghangsúlyosabb, legnagyobb horderejű összefüggését eredményezi: „Az a folyamat, amely révén az eleven most-nak, spontán keletkezés által létrejőve, vissza kell tartódnia egy másik most-ban, hogy most lehessen, önmagát affektálnia, empiria igénybevétele nélkül, egy új eredeti aktualitás révén, amelyben nem-most-tá válik majd mint elmúlt most stb., egy ilyen folyamat egy tiszta önaffekció, amelyben az ugyanaz csak a másik által önmagát affektálóként ugyanaz, az ugyanaz másikává válva. Ennek az önaffekciónak tisztának kell lennie, mivel abban az eredeti benyomást semmi más nem affektálja, csak önmaga, csak egy másik eredeti benyomás abszolút »újdomsága«, ami egy másik most.” (Derrida, 1967, 94.) Igyekeztünk rámutatni, hogy a dekonstrukció intenciója itt tökéletesen kitapintható, míg a metafizika történetében az „idő” és szinte valamennyi alapterminusust mindig is egy olyan metaforának gondoltak el, mely jelzi és *egyszerre* el is rejtj ennek az „önaffekciónak” a mozgását, addig a dekonstrukció filozófiai törekvéseibe visszaírt fogalmak hangsúlyosan kinyilvánítják ennek az eltérésnek a különös „mozgását”, s vezérlő konceptusa, a *différance* ily módon a retencionális

nyom által feltárt tiszta eltérésre vonatkozik: „Az eleven jelen az önmagával való nem azonossága és a retencionális nyom lehetősége mentén fakad föl. Az (eleven jelen) már mindig nyom.” (Derrida, 1967, 95.)

A derridai alapfogalmak genezisének kutató elemzésünk számára joggal vetődött fel az a kérdés, hogy a retencionális nyom ekvivalenseként a *différance* terminusát megalkotó gondolkodásmód miben különbözik el a temporalizáció és identitás husserli meghatározásaitól. Dolgozatunk rávilágított, hogy Derrida valójában *a megalapozó, de egyszersmind el is tűnő különbség* mozgását nevezi meg a „nyom” metaforájával. A nyom olyasmi, ami őrzi az eredeti megkülönböztetés emlékét, de a létrejövő rendszerben már láthatatlan, és paradox módon egyszerre van jelen és egyszerre van távol. (Jelen van mint a meghatározó különbség jele, de távol van, mivel nem része a jelek effektíve működő rendszerének.) Nyilvánvaló, Derrida számára azért fontos a nyom fogalma, mert egy olyan alakzatot pillant meg benne, amely túl van a jelenlét-távollét metafizikai különbségén. Tudjuk, Heidegger eszméje nyomán az európai metafizika tulajdonképpen nem más mint a lét és létező közötti ontológiai differencia elfelejtése, s Derrida valójában ezt a gondolatot radikalizálja, amikor kijelenti, hogy a felejtés nem lehet teljes, mivel a különbség eltűnése egy nyom-struktúrába illeszkedik, vagyis a különbség sohasem tűnik el egészen: nyoma marad; a nyom pedig felszámolódik, ám ennek a felszámolódásnak is nyoma marad, stb. Világos, a nyom fogalma azért különleges, mert részben illeszkedik, részben azonban kibújik a jelek működésének mechanizmusa alól. Valami távollévőnek a jelzése, ám ez esetben egy olyan távollévőről van szó, ami *sohasem volt jelen*. A nyom egy olyan múlt(béli megkülönböztetés) nyoma, ami sohasem volt jelen, hiszen éppen általa jött létre az a struktúra, amelyben különbséget tudunk tenni jelenlévő és nem jelenlévő létezők között. Minthogy a nyom tehát egy ősi megkülönböztetéshez tartozik, amely azonban az általa létrehozott rendszerben felülíródik, így a nyom maga is felszámolódik, következésképpen a nyom nem illeszkedik a fenomenológia által leírt időtudat sémájába: „A nyom-fogalom összemérhetetlen a retenciónak, mindannak, ami jelen volt múlttá válásának fogalmával. A nyomot – és így az elkülönbözödést (*différance*) nem lehet a jelenből, illetve a jelenlévő jelenlétéből kiindulva elgondolni.” (Derrida, 1991, 57.)

Amennyiben Husserlnél az eredeti most a retenció lehetőségéből jön létre, mely bevezeti a nem-önazonosságot a most legmélyebb magjába, úgy az ismerős derridai retorikával megfogalmazott – látszólag a korábbi kijelentéseket ismétlő – mondat, miszerint „az eredendő-léte a nyom alapján kell elgondolnunk, és nem fordítva” (Derrida, 1967, 95.) tehát azáltal kívánja érdemileg továbbgondolni a jelen egyszerűségét cáfoló fenomenológiai időkonceptiót, hogy föltárja a retenció-definíció mögött meghúzódó különös logikát. Dolgozatunkban arra a következtetésre jutottunk, hogy a nyomról szóló idézett megállapítások – a terminológiai átvételen túl – arról árulkodnak, hogy e konceptust a francia filozófus olyan attribútumokkal ruházza fel, melyeket rendre a nyelv létesítő erejének tartott fenn, méghozzá azáltal, hogy a jelentés eredeténél az *ős-nyom* azaz – a továbbfejlesztett terminológia szerint – *ős-írás* munkálkodik.

Ezen kívül fontosnak tartottuk azt a kérdést alaposan körbejárni, hogy a Derrida-féle *ős-írás* miben jelent újat a husserli retenció nyomhoz képest. A nyom és a *différance* fogalmai vezettek el az írás, beírás, jelvésés eredeti mozgásához, az *ős-írás*hoz, mely nem kevesebbet akar kifejezni, mint hogy a jelenlét metafizika által (a távollevő puszta nyomaként) leértékelt írás, valójában minden eredet feltétele és minden eredet mozgásának, sőt a nyelv és a tudás működésének a modellje. Az értekezésünkben elemzett husserli szövegben a tiszta tudat transzcendentális hangjához képest a testiség, a nyelvi öltözet vagyis a jelstruktúra, a kommunikáció mind külsődleges. Ez a külsődlegesség azonban Derrida meglátásában eltörölhetetlen, nincs olyan tiszta, önmagam számára való jelenlét, olyan hang, amelyet ne határozná meg valamilyen materiális mozzanat, mely azonban nem fizikai hanem

olyasféle anyag, amely a jelet, a nyomot hordozza. Az előző pillanat nyomot hagy: nyomot hagy az elmúlt pillanat tartalma (hiszen különben örökre elfelejteném), másrészt nyomot hagy az előző pillanat és mostani jelen különbsége, ez az apró elmozdulás is. A nyom pedig nem más, mint egy jel bevésése, vagyis – Derrida általános terminológiájával – *írás*, mely azáltal, hogy a tiszta eredet lehetetlenségének, vagyis a jelstruktúra mindenütt érvényesülő mozgásának a legjobb modellje, nemcsak metaforikusan, mintegy idézőjelben értett „írásként” értendő.

Disszertációnk láthatóvá tette, hogy az időelemzések derridai konklúziójának legfőbb tétje az identitás feltételrendszerét radikálisan felfüggesztő retencionális nyom – Husserl számára ismeretlen – potenciáljának föltárása, miáltal az idő totalizáló struktúráit kiiktató felfogás a tér exterioritásának vonatkozásában is tovább tágítja saját kereteit. Hiszen az, hogy a jelentés – mint azt már a fenomenológia is belátta – időbeli természetű, soha sincs egyszerűen jelen, mindig már a nyom „mozgásához”, vagyis a „jelölés” rendjéhez kötött, lényegében az eleven jelen intimitásának saját kívülségéhez való viszonyát, az exteriorításra, a nem-sajáttra stb. való nyitottságot bizonyítja. Értekezésünk érvmenete nemcsak arra mutatott rá, hogy a fonikus önaffekció tiszta interioritása feltételezte a „kifejező” folyamat tisztán temporális természetét, hanem arra is, hogy maga az idő mond radikálisan ellent a beszéd vagy a „önmagunkat beszélni-hallani” tiszta interioritásának. A nyom, ugyanis arra utal, hogy az ismétlés megelőz bármilyen jelen benyomást, ami legáltalánosabban úgy is mondható, hogy az emlékezet megelőzi a percepciót. Így az emlék – Derrida továbbgondolása szerint – arra vonatkozik, hogy késés és ezáltal távolság van azzal, amire emlékezünk, ami már nincs jelen amikor *hallom* magamat beszélni, a hallás a már eltűnt beszéd megismétlése; a reprezentáció (*Vergegenwärtigung*) közbelépett, mely közbelépés „térbeliesülést” jelent.

A nyom mint a *jelentés időbelivé válása, a „térbeliesülés” játékba lépése* másképp is megközelíthető és terminologizálható: amikor hallom magam *beszélni*, a beszédemen időben „messze” túlmutató hallásom leírhatóvá válik az írás működésmódjával. Ugyanis amennyiben elfogadjuk, hogy a térbeliség egyszerre „intervallum” és a kívültre való nyitottság is, úgy nem létezik többé abszolút bensőség, a „kívüli” behatol abba a mozgásba, amellyel a nem-térbeli belsője, amely „időbeli” néven megmutatkozik, konstituálódik, „megjelenik”. Tehát Derrida a retenciós nyom e mozgását azért is nevezi „ős-írásnak”, mert a saját beszéd hallgatásának időiesülésén túl arra akar rámutatni, hogy a tér exterioritása nem kívülről tör rá az időre, hanem az időiesülés mozgásán „belül” mint tiszta „kívüli” tárul fel, pontosabban térbeliség rendje mentén leírható olyan „mozgást” tesz láthatóvá, mely a „jelölés” rendjét inszenzírozza. Mivel a francia bölcsele számára az „időbelivé válás egy olyan metafora gyökere, ami csak eredeti lehet”, (Derrida, 1967, 92.) gondolkodásában e metafora a jelentés eredeténél működő – s egyúttal az eredet nélküli különbözőségek rendszereként látott nyelvet is kifejező – *ős-írásként* koncipiálódik.

A doktori értekezés második fejezetében kifejtett gondolatmenet alapján a saussure-i *anagrammák* mint a differancia és artikuláció kettőségekben a jel-funkció mozgását kifejező *ős-írás*, s mint a fiktitivásba burkoló tételezést az alakzat alakzataként megnevező *prosopopeia* a nyelvi jelentésalkotás esetlegessége mellett annak kényszerével és egyúttal képtelenségével, jelkonstrukció és dekonstrukció együttesével, végezetül a szöveg autonóm, öndekonstruktív („*cela oeuvre*”) jellegével szembesítenek. Az anagramma-olvasat kapcsán eme összefüggések feltárására a Saussure kutatásait végképp elbizonytalanító, egyszersmind a dekonstrukciók legfőbb apóriáját képező „eredményei” szolgáltatnak alapot, ami rávilágított a szemiotikán túlmutató, a posztstrukturalizmus perspektíváját megnyitó *oeuvre* darabjainak – Derridának a *Bevezetésre* támaszkodó *Grammatológiája* és az *Anagrammák* által inspirált kései de Man írások – vonatkozásában kibomló, különbségeik ellenére is konvergens relációjukra.

Disszertációnk a dekonstrukció genezisének részleges föltárásával elsősorban arra kívánt rámutatni, ahogyan e gondolati irány egyszerre radikalizálva a fenomenológiát és a strukturalizmust egyidejűleg igyekszik elgondolni a struktúra fogalmát mint a jelölők differenciális rendszerét és az idő mozgását, ami minden lehetséges szintézis alapja. A két első fejezet kritikai olvasata egyként azt igyekszik bebizonyítani, hogy noha Derrida mindkét esetben joggal vonja bírálat alá az értelem konstitúciójának eredetét – minthogy az eredet nem valami pre-expresszív értelmi réteg (Husserl) vagy a jelölést megelőző „transzcendentális jelölt” (Saussure), hanem mindig a jelölésben születik, – mindazonáltal a fenomenológiát és a strukturalizmust sok esetben prekonceptiózusan olvasva nem emeli ki kellőképpen, hogy mely pontokon köszönheti éppen e gondolati irányok radikalizációjának/továbbgondolásának saját elméleti belátásait. Értekezésünk tehát e szempontból vette szemügyre a *retencionális nyom* és az *anagramma-elmélet*, valamint a *fordítás* konceptus és szövegművelet valódi teljesítőképességét oly módon, hogy a fono-és logocentrizmus kritikájától meghatározott – az életmű második korszakában kibontakozó – irodalomelméletet is röviden értelmezni kívánta.

Felhasznált szakirodalom

Jacques DERRIDA, *La voix et le phénomène: Introduction au problème du signe dans la phénoménologie de Husserl*, Paris, Quadrige/PUF, 1967.

DERRIDA, *Az el-különböződés = Szöveg és interpretáció*, szerk. BACSÓ Béla, Bp., Cserépfalvi, 1991.

Edmund HUSSERL, *Előadások az időről*, ford. SAJÓ Sándor, ULLMANN Tamás, Bp., Atlantisz, 2002.